

KURADI SISU JA NIMEDE LÄHTEKOHAD LIIVIS JA EESTIS

137. Soomesugu rahvaste ürgusund ei tunne hää ja kurja dualistlikku printsiipi. Meie esivanemate haldjad on – niisama nagu neid loond inimesed isegi – vaheldumisi kord hääd, kord pühad, vastavalt silmapilgu meeleoludele ja tingimusile. Haldjate häädus või kurjus inimeste vastu oleneb enne kõike inimeste eneste hääst või halvast suhtumisest neisse, kuna printsiipiaalselt ainult hääd või ainult halba tegevad olevused on importeeritud meile võõrsilt. Ka kurat on toodud meile alles ristiusuga ja näikse üldiselt populaarsemaid mütoloogilisi kujusid, mis kristlus pärandand (Kuradi mõiste iseendast on ristiusust küll kaugelt vanem: Nach Schwenk (Semiten 161) ist der teufel persische erfindung (Grimm, DM⁴ III 291, vt. ka³ II 938). Muidugi ei piirdu kuradi, ala ainuüksi ristiusuga, kuid väljaspool ristiusu maailma esineva kuradi jälgimine ei kuulu siia. – Olgu mainitud veel möödaminnes, et ka kõik meie ligemad naabrid – nii baltlased, slaavlased kui germaanlasedki – on omandand kuradi samuti alles kristlusest.). Kurat on ärritand massifantaasiat loomingule kaugelt enam kui tema vastand jumal, kes on tardund kuradist tugevamini piibli raamesse ja kelle viljelust kirik on püüdnud osalt aheldada respektist tema vastu, kuna kuradi suhtes selle vastu kirik ise on otse ässitand loomingule.

Aga ajaga kurat, see kiriku ja vaimulikkude kasulaps, on kasvand üle oma kasuvanemate päa, seedides ära palju sellistki, millel pole ristiusuga midagi ühist, ja paisudes nõnda äärmiselt kirjava sisu ja koosseisuga olevuseks. – Ristiusu kuradi ala piirdub halva ja kurjuse kehastamisega. Vastukaaluks temale on jumal, Jeesus ja ristimärk (jah, kuid nende kõrval ka juba paganusest pärit „püha pikne”, hundid jne.). Ning nagu pimedus taganeb valguse eest, nii kuri taganeb hää ja kurat oma taevaste vastaste eest. Vastavalt sellele põlisele jutlustamismotiivile kujutellakse, siis kuradit ikka nõrgemana. Ta on küll kole ja kardetav, kuid hää ja õige inimene pääseb tema käest siiski, ainult halvad langevad ta ohvriks. Sellest on tingitud sageli üleolev toon ja parastav suhtumine kuradi vastu: kurjuse kehastajast saab ühtlasi rumaluse kehastaja, mis väljendub ilmekaimalt väga populaarseis kavala Antsu lugudes, kus kristlik elukäsitus on asetand Antsu vastaseks rumala hiiu asemele just nimelt kuradi ehk nn. “vanapagana”. Kord enam kuri, kord enam rumal kurat on tungind üldse rahvusvaheliste muinasjuttude üliloomuliku tegelase nimeks, kes on küll jutundi kangelase päevastaseks, kuid kellest saadakse lõpuks ikkagi jagu, ja selle vastastikuse võitluse kirjeldus moodustabki paljude jutundite tuuma. – Nõndaviisi kiriku, legendide, muistendite, sünnilugude ja muinasjuttude kaudii rahvalt rahvale rännand kurat on paisund ajajooksul üheks internatsionaalseimaks massiloomingu kujuks, kellele kohalikud tingimused ja eeldused annavad küll igalpool oma erilise värvingu, kuid kelle rahvusvaheline põhiolemus tungib siiski kõikjal esile. Ja mis puutub kuradi kohalikkesse erivusisse, siis need olenevad päämiselt sellest, et temasse on suland siin nii, sääl teisiti ka palju muid, tihti üsna omapäraseid ja tihti juba paganuselt põlvnevaid motiive, mis ligindavad kuradi näit. haldja, surnu, hiiu, fetiši jm. mõistetega. Selliseil kordel on tegu õieti ainult suure terminoloogilise ümberpaigutusega, mille on tingind aeg ja olud, mood ja muutund elukäsitus: paljudele üksteisest sisuliselt hästigi erinevaile ja luulerikkaile paganuse kuju-

dele erirahvaste man ristiusk on trükkind üheainsa ühise ja sääljuures veel halvakspaneva nimekaardi – kurat. Tabavalt karakteriseerib sellist kuradi kujunemist näit. germaani maailmas juba Jacob Grimm (DM³ II 938): „der teuf el ist jüdisch, christlich, heidnisch, abgöttisch, elbisch, riesenhaft, gespenstig, alles zusammen” ja teisal (lhk. 982): „Auf solche vielfache weise hat sich ein, in seiner allgemeinheit, den Heiden unbekanntes wesen an die stelle ihrer gottheiten, geister und riesen eingedrungen und eine menge ähnlicher oder widerstrebender eigenschaften in sich vereinigt”, kirjeldades edasi kuradit näit. Wuotani rollis, kes on „graumann und gemantelter wilder Jäger, der durch die lüfte fährt und trägt”, „Zwietracht aussäend, würfelspielend” (Vrdl. vastavaid motiive Liivis!) jne. jne. jne.

Mis puutub nüüd Baltikumisse, siis ei ole kahtlust, et kurat on istutat idanema siia ühes ristiusuga, nagu juba öeldud. Ja nagu ristiusk ise on tulnud meile päämiselt läänest germaanlaste vahetalitusel ja läbiimbund germaani usundilisest kultuurist, nii ka kurat kannab siin üldjoontes lääne pitsatit ja sarnaneb sisuliselt enam-vähem germaanlaste kuradile. – Kokkuvõttena võiksime märkidagi eraldi just liivi kuradi kohta järgmist.

LIIVI KURE SISULINE KOOSSEIS

- 1) Ristiusu ametlik kurjuse kehastus, nagu kirjeldavad teda piibel, kirik ja igasugu jutlustused nii suulised kui kirjalikud.
- 2) Päämiselt katolikuajal levinend legendide ja saagade, mitmekesist algupära etioloogiliste sünni- ja tekkimislugude kui ka üldse kogu nõiduse ja maagia kurat (§ 121–129) (Suurem osa legende ja sünnilugusid, kus figureerib tegelasena ms. ka kurat, on jäänd käesolevas teoses esitamata, kuna nad liivi seisukohalt ei paku midagi erilist, vaid on tähtsad alles vastavate motiivide rahvusvahelise uurimise ulatuses. Nende sisu lühikesi kokkuvõtteid vt. FFC 66. Sünnilugudest vt. veel eriti US. 16 (inimese loonine), US. 56 (seep kuradi munast) ja US. 126 (tubak kuradi süljest)).
- 3) Internatsionaalne muinasjuttude drakoon ehk koletis, jutukangelase üliloomulik vastane ja kavala Antsu rumal peremees, naljandite vanapagan, isegi kilplaste mõistega seginev (§ 130) (Muinasjuttude kuradit pole käesolevas teoses puudutetki, kuna see kuulub üleni ja otsani rahvusvahelises ulatuses eoritetavale uurimusele. Liivis tuttavaid kuradiga seotud muinasjutte vt. FFC 66).
- 4) Germaani maailmast ülevõetud hiid (§ 135).
- 5) Fetiši mõistega seginenult teenistusse hangitava või kaltsest tehtava puugi tõlgitseja (§ 136).
- 6) Raha valvav vaim, põlvenev osalt surnuist (vt. LRU III).

7) Lummutuste, kummituste ja nende läbi kaudselt ka surnute (Liivis surnute sulamine kuradisse pole nõnda silmatorkav nagu lätis ja eestis, kus seda paljastab juba terminoloogiagi: läti velns 'kurat' põlvneb otsekohe samast tüvest kust ka velis 'surnu' ja näikse tähendanuvat algselt mingit surnute jumalust (prof. Endzelin), kuna eestis surnute poole viitavad sellised kuradinimetused nagu koll, konn, tont, kotus j.t., vt. ka külmkinga ja kodukäija seginemist kuradiga (§ 104, 108, 113, 114, 117). Sidet surnutega paljastavad lõpuks veel kuradi nimetused, mis tõlgitsevad haigust või tõbe (vt. § 119 ja lhk. 231), sest haiguste tekitajaiks peeti ürgselt just surnuid) asetäitja (§ 131, 133 ja 143).

8) Haldjate, eriti metsahaldjate järeletulija (§ 132, 134).

9) Lihtsalt kirumise, sõimu- ja vandesõna (§ 119).

138. Liivi kuradi mõiste sisulise kujunemise ja lähtekohtade kindlakstegemisest võib-olla raskemgi veel on kure-sõna enda algupära küsimus. Sest liivi kure-le peame kõrvutama ka eesti nimetuse kurat, millele on otsitud kui juba õige mitmeid seletusi, ilma et ometi oleks jõutud täie selguseni. – Nõnda siis, enne veel kui liivi kure juurde asudagi, peame puudutama eesti kurat-sõna keerulist probleemi.

Alakem enne kõike eesti kuradi kohta senini esitet etümoloogiate vaatlemisega. – Kõnelemata omal ajal „Valguses” ilmund seletusest, sõna kurat tekkinuvat mõisahopmanite saksa-keelsest sajatusest Kuhrad (nagu siunatud halba sõnikuveovankrit), tuleb tõrjuda tagasi teiseks ka Eiseni seletus (Isamaa kalender 1887, lhk. 32), et kurat põlvneb rootsi sõnast skratt (vrđl. Kristus > Kõrstus, skrat > kurat), sest juba häälikuliselt see ühendus on vähe usutav, sisuliselt veelgi vähem ja kõige vähem kronoloogiliselt. Nimetet rootsi sõnast põlvneb küll põhja-eestis tuntud kratt, kuid see ei vasta kaugeltki veel ristiusu kuradi mõistele, vaid on püsind sisuliselt kindlasti fetiši raames. Niisama ebaõnnestund on Eiseni (EM I 149–150) uuem kuradi seletamiskatse ladinakeelsest katoliku (alles teise vaimuliku hooldamise ehk ülevaatuse all seisva) hingekarjase nimetusest curatus (verb curare 'hoolitseda'), ent sellise ühenduse häälikuliseks kui ka sisuliseks põhjenduseks Eisen ei too muud kaaluvamat ette, kui et „E. Virgo tõendab, temagi saanud Itaalias elades selle kindla mulje, et meie sõna kurat laen katoliiklastelt” – ja ka meil ei ole selle läinu kaitseks midagi muud kaaluvamat ette tuua (Alatasa kuulukse veel arvamist, et eesti kurat ~ korat põlvneb vene sõnast чортъ. Ometi vastab vene чортъ häälikuliselt meie (leedust lainatud) verbivormile „kirutud”, ja vene kuradi algupärane tähendus ongi 'der Verwünschte' (vt. Mikkola artiklit, Wörter und Sachen II 217/8), milline termin on loodud venes ilmsesti alles ristiusu mõjul. – Küll aga põlvneb vene чортъ-sõnast Virumaal esinev sort, ja võimalik isegi, et alles ärkamisajal virumaalase Kreutzwaldi kaudu laiemalt tuttavaks saand sorts pole õieti muud midagi kui sama sõna moonutet kuju, olgugi et seda on püütud tembeldada teiseltpool läinuks ladinakeelsest sõnast sortarius 'nõid' (Eisen, EM I 22)).

Tõsiselt arvestada tuleb õieti ainult kahe senini antud kuradi-etümoloogiaga. – Esiteks Ahrens, Hurt ja Reiman tuletavad kuradi tüvest kura pahema ehk vasaku käe tähenduses. Ilmekalt väljendab seda näit. Reimani seletus (EÜSA V 89): „Tüvi kura, juur kur-, tähendab esialgu kohta, paika, poolt, mida meie praegu pahemaks pooleks nimetame. See pool, kura pool, on inimese loomus kehvem, nõdrem pool. Edasi sündis sellest arvamine, et üleüldse see, mis kural pool on, paha, õnnetu, kuri on.” Ja siis Reiman jätkab, et samast juurest kur- on tuletet ka kur-ja, mis “ei tähenda enam paika, vaid üht iseäralist omadust”, ja kura-t, mille suffiks -t “tähendab hingelist ehk looma, kes seda enese juures ilmutab, ehk enese sees varjab, ehk seda toimetab, mis sõna tüvi tähendab.”

Sellevastu Kettunen ja Saareste (E. Kirj. XIII 242/5) kaalduvad oletama algupärast sõnakuju *kurjatti, mis põlveneks kurja-tüvest ja sobiks nii siis tähenduslikult väga hästi kurjust kehastava olevuse nimeks. Tõepoolest ongi ju nii, et kuri-sõna ise esineb eestis pahatihti kuradi nimetusena: eriti kirikukeeles ja ühenduses piksega kõneldakse palju „kurja” peitupõgenemisest või hukkumisest; niisama öeldakse näit., et kits on „kurja” loom, rehes olevat palju „vanu kurji” jne. (Sellekõrval nimetatakse mõnikord ka tuulispaska „tuulekurjaks” (H II 19, 549 (1) < Tõstamaa) või antakse lendvale ehk rabandusele paralleelnimeks „kuri”, näit.: „Rahvas ütleb, kes korra on õppind kurrja ehk rabadust tegema, see ei saa parata, vaid peab ikka tegema” (H II 9, 581 (10) < Haljala). Teatavasti on ka pidalitõve või siifilise sagedaseks „salanimeks” just kuritõbi (vrld. „kurjast vaevatud” langetõbiseid – vt. ka § 119). Edasi esineb puugigi paralleelnimena vanakuri (H II 32, 635 (5) < Räpina), tingitud puugi ja kuradi ühtesulamisest. Lutsis tähedab „tulekuri” tulekahju ja „ku’andus” kuritööd). Veelgi harilikum kuradi ja selle kompanii tõlgitseja on kogu eesti keelealal esinev liitsõna kurivaim (deklineeritakse üldiselt ikka „kurjad vaimud”). Lutsis öeldakse lisaks kurimees, ku’ra-baaba (kuradiema tähenduses < vene баба) ja (vana) ku’ratekij. Vrdl. lisaks selliseid alatasa esinevaid vandumissõnu (mis võrduvad ju sageli just kuradi nimetamisele), nagu näit. kurjategija, kuriloom, kuripatt, kurimait, kurikont, kurivõrk, setus ku’asariik jne. – Kõike kokkuvõttes ei ole siis vähematki kahtlust kurja-tüve tarvitamises eestis kuradi tõlgitsemiseks, mis on semantiliselt kah täitsa arusaadav ega vajagi erilist selgitust.

Ometi ei ole sellega veel õigustet just kurat-sõna tuletamine kurja-tüvest, sest häälikuliselt ootaks siis kurjat: kurjati, kuna millegiga pole põhjendat arenemine kurat : kuradiks, millisel kujul see sõna esineb väga ühtlaselt kogu eesti keelealal (Kurat-sõna esinemisest vanemas eesti kirjakeeles vt. E. Kirj. 243). Kõige võõristavam seejuures on asjaolu, et just lõunaeestis, kus järjekindlasti läbiviidud häälikusääduse rj > r põhjal peaks esinema loomulikult ku’rat (ehk ku’ät ~ kurät), et just säälgil esineb ometi muljeerimata sõnakuju kurat, mis on seda tähelepandavam, et säälsamas kõrvu esineb iseseisvalt ka kuradi teine nimetus „kuri”, ilma et neid segataks ära, vaid keelelises teadvuses eraldetakse mõlemad terminid selgesti üksteisest: 1) kuri : ku’ra (r alati muljeeritud või mõjutand järgneva a > ä muutuse: kurä) ja 2) kurat’ : kuradi (r alati muljeerimata niisama nagu sõnas „kura” vasaku tähenduses). Ainult paaris murdesopis on leitud juhuslikult ka muljeeritud sõnakuju ku’rat (Kodavere, Kraasna), ko’ät (Petseri), mis võiksid kinnitada arengut kurjatti > ku’rat > kurat (Saareste

(E. Kirj. XIII 243) tahab tõendada sama arengut ainult Kihnu sõnakujuga kurat, kuid tegelikult pole siin mingit tegu $rj > r' > r$ häälikumuutusega, vaid juba Saareste enda esitet paralleelnäited uäk < haakki, puät' < paatti jne. osutavad selgesti $a > ä$ muutust järgmise silbi i mõjul (= nn. Umlaut-nähtus, vrld. liivis *lapsi > läps), nii et Kihnu kurät ei tuletatu kuidagi sõnakujust *kurjatti, vaid just nimelt < *kuratti). Kuid Kodaveres ja Petseriski harilik ja üldine on ikkagi muljeerimata sõnakuju kurat, kuna juhuslikult esinev r ei tõesta veel mingit ülemaalist arengut, vaid seletub pigemini eufemismi psükoloogiaga: nii kõledat ja kardetavat nime püütakse isegi hääldada pehmemalt ja „peenemalt” (vrld. liivi eidekese seletust lhk. 149: kuře on pehmem ja peenem kui käre ja kõva kure). Just niisama öeldakse ju eufemistlikumalt ka korat, kurrat, korrat jne. (vrld. tola ~ tol'a, kolu ~ kol'u, nošu, puša jne.), kuna sõna normaalkujuks kogu eestis jääb siiski ainult kurat (Iseäranis rabavaid näiteid sellisest nii-ütelda häälikulisest eufemismist võiks tuua soome murdeist, kus hari-liku nimetuse helvetti (vrld. Hiiumaal tuttavat sõnakuju hõlvet) kõrval esinevad „pehmemad ja peenemad” sõnamoonutused hennetti, hemmetti, heltkatti, helkutti jne. jne., kuni lõpuks öeldakse kuradi kohta isegi helsinki! Niisama öeldakse perkele kõrval parkele, penkele, pentele jne. Vrld. lhk. 208: hiisi, hitto, hotto, hitsi, hiikko. Rohkearvulisi lisanäiteid vt. J. Mägiste artiklis „Kuradi nimetusist läänemeresoome keelis” (EKI VI)).

Veelgi kahtlasem on tuletada kurja-tüvest kogu eesti keetealal tuttavat kuradi paralleelkuju kuramus: kuramuse (ka kuram: kurama, kuramas, koramas jne.) ja Tartu-Võru-Setumaal tuttavat tuletist kurask: kuraski (Iseloomustav on seletus: kurask olnud enam naiste sõna, tüdrukud ja teenijad öelnud nii, kuna mehed ja sulased öelnud ikka kuramus ja harvem, eriti raske kaaluga sõnana, kurat (J. Ainele, Rápina)), millekõrval esineb õige laialt ka purask, kus p- seletub arvatavasti lihtsalt häälikuliseks eufemismiks (Kes ei tahtvat ütelda otsekohe kurat, see ütlevat siis pehmemalt ja viisakamalt purask (Paistu). – Teiseltpool purask tähendab veel peitlit või puuri, niisama nagu kurask tõlgitseb liuga (vt. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest I 211), nii et siin on tegu kahe erineva etümoloogiaga). Ja kui tuletame lõpuks meelde, et isegi juba kreevineil esineb kurat, kurrat, kurrät 'Teufel' (Wiedemann, Über die Sprache und Nationalität der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland 93.), soome murdeis taas kortto kaehtuse tähenduses ja lapist lainatud söimusõna koran(n)us, kuna Inari lapi on koradas 'ilkeys, kortto, paha silmäys' (Itkonen, Lappalais-suomalaisia sanavertailuja (SUSA XXXII 3 13, Nr. 98 ja eriti lhk. 141)), s.t. kah kaehtuse tähenduses, – siis muutub järjest küsitavamaks kuradi tuletamine kurja-tüvest, vaid tuleb eelistada tüve kura, millest on võimalikum tuletada suffiksita abil kõiki loeteldud nimetusi (Võimalik, et siia rühma kuulub isegi soome kurk(k)o (paha kurki), mida on peetud senini lainuks leedust (Setälä, FUF XII 194 jj.; vt. ka Krohn, SRU 26, 42, 249), kuid häälikuliselt pole takistusi selle tuletamiseks ka omakeelsest tüvest kura, kui esineb näit. karitsa kõrval karko, ori kõrval orkko jne.; küll aga jääb omajagu küsitavaiks vastava sõna curoho ~ curche esinemine ja hääldamine kui ka tähendus just muinaepreisi keeles endas. Vt. sel puhul J. Mägiste ülalmainitud artiklit). Kogu küsimuse raskuspunkt koondubki nüüd õieti sellesse: mida tähendab siis algselt sõna kura ja kuidas on semantiliselt seletetav tema arenemine kuradi ja kaehtuseni?

139. Juba Ahrens oma grammatikas (1² 155) ühendab eesti kuradi soome sõnaga kuratti 'Durchfall, Unflath, Scheusal' ja võrdleb: kura käsi – kurad, pahem käsi – paharet, lempukäe – lämpi (Lempukäe (kurakäelise inimese tähenduses) esitab juba A. Thor Helle oma sõnaraamatus, ja see tuletab tõepoolest meelde soome-karjala-aunuse kuradinimetust lempo, mida tuntakse ka vepsas ja mille Äimä (Virittäjä 1919, lhk. 12–16) on ühendand lapi paha-vaimu nimetusega lešme ja eesti haigusenimetusega lämm ~ klemm 'Krampt, Flage (Kinderkrämpfe)'. – Surnuist põlvnevenate haiguse- ja tõvehaldjate sulamisest kuradisse oli meil juttu juba varem (vt. lhk. 153 ja 227). Lempo-sõna esinemisest ligemalt vt. J. Mägiste eelpool mainitud artiklis). Hiljem ilmub aastal 1879 N. Andersoni „Studien” (Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen von Nicolai Andersen, Verhandlungen der GEG IX (kuradi puhul vt. lhk. 360–364)), mis sisaldab üldse huvitavaimaid ja väärtuslikuimaid andmeid muude kuradit selgitavate kirjutiste hulgas. Anderson ühendab (lhk. 360) ühte perre 1) soome kura 'unflath, schlamm, koth, dreck', kurainen 'schlammig, kothig', kurata 'schmutzen, besudeln, knastern, prasseln', kuratti 'diarrhoea (s.t. „pasandus”, „läbijooks” – ergo, lihtsalt kõhu lahtiolek), durchfall, schmutzbartel', eesti kura 'bodensatz', kurat 'der Teufel' ja 2) soome-eesti-liivi-lapi kura pahema ehk vasaku tähenduses (Keelemeeste otsustada jäägu, kuivõrd paikapidav on Andersoni väide, et kolmandaks samast tüvest kura on tuletet suffiksi -ja abil ka kurja (vrld. Reimanigi seletust eelpool). – Olgu mainitud, et setus esineb veel kurakas suure südamega inimese tähenduses (NB mitte kurakas!). Edasi (lhk. 362) Anderson tsiteerib O. Donnerit, et paljudes soomeugri keeltes valitseb „anschauung vom bösen als identisch mit linken”, esitab vastavaid näiteid ja jätkab siis: „Dass in mehreren indoeuropäischen sprachen ähnliche Vorstellungen herrschen, ist bekannt. Die eigentliche bedeutung von kura link dürfte demnach zunächst schlecht, dann aber garstig, schmutzig gewesen sein, denn so wie in der regel das gute ursprünglich für identisch galt mit dem hellen, glänzenden, schönen, so hängen andererseits in den meisten indoeuropäischen und finnisch-ugrischen sprachen die bezeichnungen der begriffe schlechte böse und schmutzig, schwarz etc. aufs engste mit einander zusammen. Im estnischen z.b. heisst paha erstens excremente, koth, dann aber auch schlecht, übel, böse, arg, paha ret't' böser geist, teufel und pahem käzi bedeutet... die linke hand” (Edasi Anderson esitab paha vasteid soomes ja lapi ning ühendab paha paska-tüvega, mis jääb ometi enam kui küsitavaks).

Esitet sõnade ühendised demonstreerivad õieti üldist nähtust inimkonna keelelises loomingu: eetilised mõisted on võrsund sagedasti füüsilisist – füüsilist ebapuhtust, mustust või roojust väljendav sõna on saand ka eetilise paha ja roojuse tõlgitsejaks. Tüübilise näitena Andersoni eelpool esitet „paha” kõrval võiks lisada ka eesti sitt-sõna, mida tarvitatakse alatasa ilmsesti omadussõnana paha ehk halva tähenduses (Adjektiivset tarvitamist osutab ka komparatiiv sitem) näit. sitt poiss (just niisama öeldakse Soomes paska poika), sitt tuju, sitt elu, maja on sita koha pääl jne., vrld. ka adverbi „temal läheb sitasti” ja selliseid rahvapäraseid ütlushi: ah, sitta kah! es saa sittagi, mis sa sitaga ikka teed jne.; küllalt iseloomustavad on lisaks sõimu- ja vandesõnad sitavares, sitavanka, sitanäru, sitaratas, sitalatak, sittnökk, pasknäär, pasalatik jm., – eks peegelda need näited kõik füüsilise roojuse

piltlikku ülekandmist eetilisele pinnale. – Just nõndasama näib tõlgitsenuvat algupäraselt füüsilist ebapuhtust ja pori ka sõna kura, nagu ta esineb praegugi veel soomes muda, roojuse, sita ja eestis põhjapära, aoga tähenduses. Siit edasi kura-sõna tähenduslik arene- mine üheltpoolt vasaku (Vt. sel puhul J. Mägiste artiklit (Virittäjä, 1925, lhk. 91). – Vrdl. ka H. Ojansuu seletust „pahapoolest” (Virittäjä 1920, lhk. 86)) ja teiselt poolt kaehtuse või kuradi suunas on üsna selge. – Igivana on ebausklik käsitus, et inimese üks pool on õige, tugev, hää, puhas, kuna teine pool on „kõver”, „paha” või „ebapuhast”, – viimasest kujutelmast ongi tingitud vasaku nimetamine kuraks meie sugukeeltes (Vt. Saareste, Leksikaalseist vahekordadest I 261–262. – Olgu mainitud, et näit. läti kreiss ja vene левый (ladina laevus) tähendavad algselt kõverat, kuna saksa link tähendab laiska ja jõuetut. Lisanäiteid vt. Andersoni kujutises lhk. 361/2). Puhtuse ja ebapuhtuse printsiip mängib soomesugu rah- vaste usundis üldse põhjanevat rolli, ja ettekujutus vasakust ehk „pahast” (eesti murdeis isegi „kurjast”) poolest kui ebapuhtast ehk roojasest harmoneerub täiesti meie esivanemate üldise elukäsitusega (Vt. sel puhul U. Holmbergi tabavaid näiteid: KsVk I 85–93 (loodust ja haldjaid peetakse puhtaks, surnuid ja neist tingitud haigusi aga roojaseiks), III 27 (kura pool on isegi haldjate nõrgemaks küljeks, vt. sääl ka eelmisi lhk.) ja Jumalauskon alkuperä 8–12. – Tüübiline on setu seletus: “Inemizel om kuŗa poolõ pääl kuri vaim, hää poolõ pääl hää vaim” (Voolaine Mikitamäelt), – kristlus on andnud nähtavasti nüüd muist- sele puhtuge printsiibile hää-kurja eetilise värvingu). Niisama peetakse kaehtustki, s.t. kurja, kadedat pilku, mis toodab õnnetust, sellist pilku peetakse muidugi kah ebapuhtaks (soome kortto, lapi koradas) (Lutsis öeldaksegi „kurja silma” kõrval lausa sitt silm (P. Voo- laine)). Jah, meie esivanemate hingeelule täiesti omane ja nende usundilisele arusaamale veelgi vastuvõetavam oli siis muidugi ka risitiisu misjonäride tutvustet kuradi kujutelemine enne kõike just nimelt mittepuhta olevusena ja tema tõlgitsemine keeleliseltki roojaseks peioratiivsete süttiksiti *-tti, *-ski jt. abil, kuna eetilise kurjuse printsiip selles roojases olevuses selgus meie esivanemate teadvuses olles ajajooksul kiriku lõpmata jutluste järele (tuletagem lisaks meelde, et meie paganuse usund ei tundnud ju üldse mingit dualistlikku häduse ega kurjuse printsiipi –vt. § 137).

Et pildistada ilmekalt kuradi semantilist kujunemist, esitagem rida paralleelnäiteid eestist ja sugukeeltest, mis selgesti demonstreerivad meie esivanemate üldist käsitust pahadest olevusist kui just nimelt roojaseist ja ebapuhtaist (Andmeid sugukeeltest saadud J. Mägis- telt, kelle sulest on ilmumas pikem ülevaade „Kuradi nimetusist läänemeresoome keelis” (EKI VI)). – Enne kõike mainigem, et Soomes eelpool puudutet kõhu lahtisust tõlgitsev nimetus kuratti (keeleliselt eesti kuradi täpne vaste!) kõrval öeldakse säälsamas murdeis ka nimelt paskatti. Teiselt poolt öeldakse Soomes painajagi kohta paska (Näit. FFC 46, lhk. 177), mispuhul võrreldgem eesti nimetust tuulispask. Niisama iseloomustav on, et setudel esineb surma ehk „koolu” paralleelnimena just äkk (Näit. H II 3, 550 < Vastseliina), kuna see vastab ühtlasi ka lastekeele kaka mõistele. Aga setud ütleavad ju kuradigi kohta alatasa vanasitt, näit. „vanasitt om vanapaganaga üte väärü pääl” (P. Voolaine Mikitamäelt), „vanast oli vanasittu inemistega poolõst” (P. Berg Kosselka külast). Karjala-aunuses esineb sõimu- sõnana ja kuradi nimetusena gouna.aine ~ gouna.aini (< *-lainen) ja gouna, mis ei ole

muud midagi kui otsekohe vene sõna говно. Olgu mainitud, lisaks, et ka vene sõna поганый, millest põlvneb meie (vana)pagan (vt. lhk. 209–210 ja 239), pole tähendand algupäraselt muud midagi kui just nimelt roojast.

Väljaheite ja sõniku mõistete kõrval kasutetakse edasi jäänuse, raibe, risu, saasta, sopa ja pori mõisteid kuradi tõlgitsemiseks: eestis õige sagedaseks kuradi nimetuseks on (vana) jätis > jäts (ka va jätis > vajäts (Vt. Eisen, Eesti muistsed jumalad ja vägimehed 102 (3): „Vanapagana poiss Vajäts arvas korra...”) ja mait (vanamait, kurimait jne.); Tveri karjalas esineb kuradi nimena padina < vene падина, nagu eestiski (vana) raibe, raisk, raisakops, roisk, rojusk, roju, rajak ja muid kuradi nimetusi, mis juhivad jäänuse mõistele (üldisemalt küll lihtsalt sõimusõnadena tarvitusel – vrdl. lisaks veel üldtuttavaid kirumissõnu ligund, mädand, lõuna-eestis ligonu’, mädänü’ ~ määnü’); soome murdeis kutsutakse kuradit saastane (vrdl. eesti “saast”, karjala-aunuses haškaaine ~ haiškaani (hašku ‘raibe’), redusilmä (redu ‘pori’), vepsas loğahiine (vrdl. soome lõka ‘pori’) ja mudahiine. Siia seltsivad kuradinimetused soomes rijo (vrdl. rivo ‘sopp’), eestis (vana) risu, rihu, reo ja redu (Ka redusilm, rähksilm. – Väga tabav on (kummitusena esineva redu kirjeldus: „Toas oli nii hea peitust või kodukäijat mängida, kellele nimeks pandi redu. Redu võis kõik, teadis kõik, oskas kõik. Tema päris asupaik oli lakas, kuski ulu all, kaugel heinte ja kõlgaste või ölekubude taga, eriti aga tahmases toalakas ja tema taga pimedas ja madalal kambrilael, kus tema ettevaatlikku hiilivat sammu vahetevahel võis kuulda” (Tammsaare, Tõde ja õigus 330)), ning küllap ideoloogiliselt samasse rühma kuulub lõpuks ka tuntud rett ~ rätt (paharett, kõhnrett jne.), mida Eisen on püüdnud lainata küll rootsist (“Rootsi sõnast skrett tuletud; krett = kratt; kuri vaim siin seega kratiks tehtud” (Eisen, EM I 148)), kuid Virumaal vanad inimesed mäletavad reti kõrval veel paralleelikuju retas, mis tähendanuvat kuradit, paha vaimu, kurja (Nutvale lapsele öeldud näit: mis sul viga? kas retas sind kiusab? (M. Sander, Narva)) ja mis näikse vastavat soome sõnale rietas kõlvatu, roojase tähenduses, nõnda et lainamme rootsi kratist ei tarvitse tuuagi kõne alla. – Iseäranis huvitav on veel patt-sõna arenemine: algselt see pole tähendand vist muud midagi kui pori, mustust (patane tähendab setus praegugi porist, hukas, määrdunut) (Vrdl. Kraasnas: „Noorik oli veel puhas, noorik ole es veel patane” (Kallas, KrMr 100)); ristiusu mõjul füüsilisele mustusele on seltsind hingemustuse mõiste (patt praeguses tähenduses ‘die Sünde’) (Lutsis „patal käimine” tähendab taas pihtimas käimist, s.t. puhastumist mustusest (P. Voolaine)), kuna teiselt poolt (vana) patt on saand setude ja lutsilaste teadvuses ka musta ja roojase kuradi piltlikuks tõlgitsejaks, näit. „hall on vanapatt (kuri) ise” (Vastseliina), “vanapatt iks vidi tee päält metsa” (Setu), „jummal’ tooga täivast patatsõ’ maaie – kui vihma kolm sutkat (s.t. kolm ööd-päeva) tuli” (Lutsi – vrdl. lhk. 155).

Aga veelgi enam: kuradi väljendamiseks ei kasuteta mitte ainult sõniku, jätise, risu ja pori mõisteid, vaid isegi selliste olevuste nimesid, keda ebausk roojaseiks või ilgeiks peab. – Juba varem (lhk. 153 ja LRU I 201) on viidatud sellele, et nimelt just ilane tigu on saand kuradi “varjunimeks”: liivlasil ti’g, lutsilasil tigo, setudel päätigo, vepslasil ed’inō (vrdl. soome etana ‘tigu’); küllap samast tüvest on tuletet ka tikō (Se, Vō, Lu), tikōveline (Se) ja tigōlanō (Se). Edasi nimetetakse kuradit maoks (vrdl. kuradit drakoonina!), mida osutab

setu kaat ~ gaat (< vene МАТЬ), üldse elajaks (harilik vandesõna eestis!) ja juhuslikult isegi päkaseeneks: tatik (Se). Igivana on teatavasti ettekujutus ka naisest kui ebapuhtast ja roojasest olevusest (Väga iseloomustav on setude seletus, et hoor-sõna ei tohi suhugi võtta, sest see on hullem kui kõige hirksam vandumise sõna (P. Voolaine)), mispärast eriti huvitav on naisegi nimetuste tarvitamine kuradi tähenduses meie sugukeeltes: soomes em(m)ü (moodustund vastava verbi kaudu ema-sõnast), emulaene(n), emäläine(n); karjala-aunuses emü, emähenki, emäs < emäsi (s.t. sinu ema), tekkind kindlasti vene tuttava ütluse „... ТВОЮ МАТЬ” eeskujul – vrdl. vepsas otsekohe venekeelseid fraase jedri tvoju ma’ (< vene МАТЬ) ~ job mat’ sindä jet’i ~ mat’ foju sinda jeti (Kettunen, Näytteitä etelävepsästä II 33, 59, 102. – Kettunen tõlgib neid fraase soome keelde: hitto (s.t. kurat) vie ~ hitto sinut viekõön) jne., vrdl. lisaks karjala-aunuse tuttavat kirumissõna emäskoiñie < emänsä (s.t. oma ema) koinija. Kuradiema vt. lhk. 156.

Mis puutub eraldi liivikeelsesse kuradi vastesse kure, siis ei saa anda lõpuotsust siin enne, kui põhjalikumalt on selgitet liivi järgsilpide vokalism, mille arenemine on mitmeti veel üsna mõistatuslik. Igatahes ei ole aga võimatu, et liivi kure on tuletet tüvest kura mingi -i lõpulise deminutiivsuffiksi abil (Kura-kure häälikulise arenemise ainsaiks valgustajaiks liivis võivad olla vast kohanimed Ire ja Īra: ĩra < *hirvi (Gross-Irben) kõrval esineb deminutiivne ire (ka muljeeritud ř!) < *hirvei (Klein-Irben)), millises tüübis oleks võimalik ka r osaline peenenemine (kure ~ kure – vt. § 119), kuid kui just väga tahetaks, võidaks muljeeritud ř põhjal oletada ka seginemist kurja-sõnaga või selle kaudset rahvaetümoloogilist mõju liivlaste keelises teadvuses, olgugi et praeguses liivis kurja tähendus tundub võõras (vt. § 119). Sõna kura esineb praeguses liivis ainult vasaku ja pahupoole tähenduses, osastavas on kurrõ (lvÜ) kõrval ka muljeeritud kurřõ (L); samast tüvest on tuletet lätlaste halvakspane nimetus maakuralane = mõ-kurali (lvÜ) (Kas vasakul pool asuv või ebapuhas? – Rahvad nimetavad ju sageli end valgeiks või puhtaiks ja oma naabreid, kellega vahekord halb, musteks või roojaseiks (näit. junnlane). Vrdl. lhk. 238 rahvaste nimetusi kuradi tähenduses) ja adverb kuriti = kurřõz (lvÜ – näit. mine kurapooles = li kurřõz). Tuletagem lõpuks meelde, et kure esineb ka Salatsi liivis ja on nõnda siis arvatavasti juba nende murrete ühisaja sõna.

140. Vaevalt ühelegi teisele mütoloogilisele olevusele ristiusu rahvad on ristind niipalju eufemistlikke nimesid kui kiriku pailapsele kuradile. Kirik ise on loondki suure osa neist piltlikkest nimedest seks otstarbeks, et muuta kuradit massile reljeeflikumaks ja teha igakülgsest tajutavamaks tema koledust, kuna üks osa nimesid põlvneb juba ka paganusest, mida kirik pole sallind silmaotsas, vaid kiusand taga (ja sulatand samal ajal palju endas-segi!), kujutelles paganust aina halvas valguses ja niivõrd kuratlikuna, et isegi pagan-sõna on tehtud samaväärseks kuradile (Vt. ka Grimm, DM³ II 937: germaani paganuse jumalad on kuradistund ristiusu mõjul. Mõnikord muistsed jumalused on säilund veel ainult sõimu- ja vandesõnadena! Nii näit. seletetakse eesti põrgel ~ pergel ~ pärgel-sõnagi (soome perkele) algselt piksejumalaks (vrdl. „äikest” ja setude kuradinimetust „äio”!). Pahatihti praegu tundeafektis hüütavad kirumised tõlgitsevad õieti muistsete jumaluste nimesid, keda vanasti hardalt abiks ja kaitseks hüütud, kuid keda ristiusu paganust mustates värviv

prill moonutand kuradeiks). – Liivi mitmesuguseid kuradinimesid ja nende vasteid naaberkeeltes jälgisime juba eelpool (§ 119 jj). Nõndasama on kujunend ka eestis ajaga jõuk kuradi piltlikke nimetusi, milledega tahetakse kriipsutada eriti silmatorkavalt alla kas tema hukatuslikku tegevust (kiusaja, võrgutaja, eksitaja, meelitaja, pääots, vainlane, vihamees (Setus ka (pää)vaimlanõ, vaimlazõ kihä, vaidlanõ (< vadilane + vainlane kontaminatsioon?). Vrdl. vene врагъ (> karjala-aunuse bragatšu), вражья сила, недругъ, ненавистникъ рода человеческого, супротивникъ, супостать; враг-sõna semantilise arenemise puhul vt. Mikkola artiklit Wörter und Sachen II 218). Vrdl. ka saksa Feind jt. (Grimm, DM³ II 941). Soomeski vihollinen esineb kuradi tähenduses), setude essütäjä, laanõvitäj, patuvitäj, hingeneelahtaja, pääinimesevõtja jne.) ja tema negatiivseid omadusi (eihüä, halv, paha, pahus, õel, õelus, tige, tihkand, kuri, kavval, kõvver, kõhn, tühi, tühüs, jõle, sõkõ, pümme, ülekohus, hull, jne., jne.) või püütakse manada teda otsekui elusalt silmade ette, kirjeldades tema füüsilist välimust (sarvik, sarviline, puujalgne, karvane, must, mustakane, kirju, kiriväne, täpiline, sinine, kõrv, punane, tuline, virmalinõ, elajas, kuriloom, päätigo, gaat jne.) ning tema asupaika (põrguvürst, põrguline, põrglane, perkläne, põrgutükk, hõlvet, metsaline, mõtsik, puustamõtsapäälane, lutsilaste mõtsasaks, meresaks, järvesaks, sooraga jne.) (Samuti ka germaani maailmas kuradi nimetused klassifitseeruvad peamiselt kolme suurde rühma, vastavalt sellele, kas rõhutatakse kuradi karakterit, välist kuju või asupaika. Neile seltsib aga lisaks veel hulk paganusest põlvenevaid või hoopis tumedat algupära nimetusi (Grimm, DM³ II 939). – Vene kuradinimetusi vt. МАКСИМОВЪ, Нечистая сила 4 (Собрание сочинений С. В. МАКСИМОВА XVIII)), kõnelemata paljudest muist leidliku massifantaasia süütumaist kuradi varjunimedest (vana, vanapoiss, maailma hulgas, nulgamees, prohvus, sinder, särinas, vanapõmm, poger, häbärik, timä (Setus jutustetakse, kuis „timä” esineb inimese näol; jaanipäeval tulevat „nimä” kah kirikusse; „kui saat näide teeraa pääle, essüt är” (P. Voolaine); „ah, timä ol’l siih” (P. Berg). Samuti esineb soome-karjala-aunuses se, netšu jne. Eeskujuks on olnud siin vene kuradinimetused онъ, тотъ) jne.), kohalikkude olude ja kultuurajaloolise atmosfääri tingitud võrdkujudest (kul’latakanõ, vana saarlanõ, vadilalanõ, saks ~ säks, mustlane, juut jne.) (Setu kul’latakanõ pole vist muud midagi kui Kul’la-küla tagune, vrdl. kuradi nimetust Savos ja Karjalas jeäskeläni, tekkind kihelkonna-nimest Jääski. Üldse kuradit nimetatakse meeeldi võõraks, teisalt pärit olevaks: vrdl. Soomes toistalopoika, peräkylän-mies, venes не-нашь jne. – Ka naabritega ei olda ju harilikult hääs vahekorras, ja sellepärast muutuvad naabrite ja naaberrahvaste nimedki sageli kuradinimetuseks või sõimusõnuks. Lutsi saks ei tähenda ometi niipalju sakslast kui üldse ülimust ja on saand kuradi tähenduse arvatavasti poola-vene pan-sõna mõjul („болотные паны” jm.)), kuradisse suland muude mütoloogiliste olevuste nimedest (koll, konn, tont, kotus, päänäks, vrdl. ka pikse nimedele sarnanevaid nimetusi vanamees, vanataat, äi, äio, eio, vrdl. edasi tõlplast ja võib-olla hiiu algupära poole viitavaid nimesid suurmees, kõhusk, volask ja kääbusest põlvenevat nimetust verkane (Kuusalus, vrdl. soome verkanen (~ turkanen) – etümoloogiliselt sama algupära mis saksa Zwerg) või lausa piiblist ja kirikult lainatud võõrsõnust (saatan, saadlane, saagel, seedam, pääkaitan, peltsepul, lutsivar, pääjüngre, poostel, juudas, juudaline (Juudast on tahetud tembeldada küll lainuks leedu keelest algselt musta tähenduses (vrdl. It jods), kuid vähemalt rahvaetümoloogia on toond selle sõna kindlasti ühendusse Kristuse äraandjaga. Sellekõrval esineb setus kuradi nimena veel omapärane suuannik,

mis ideoloogiliselt näikse sihtivat Juuda Kristusele suuandmise motiivile) jne.) ... – eks moodusta see kõik lõppude lõpuks otsekui rohkearvulise ja värviderikka piltide galerii, kus iga nimi esiteleb de facto üha uutest ja erinevaid varjundeid seda suuruste suurust, kelle nii-ütelda de jure pärisnimeks on koguni veel Kurat.

Kuradi tegevusest, omadusist, välimusest või asupaigast tingitud nimed oma enamikus on kaunis rahvusvahelist laadi ja on rännand meile Baltikumisse lihtsalt tõlkelainena neist keeltest ja neilt rahvusilt, kellelt oleme omandand ristiusugi. Juba liivi kuradinimetuste puhul nägime (§ 120), kuid nemad sarnanesid harilikult ikka saksa ja vene (samuti ka läti ja eesti) nimetusile või vähemalt vastavale ideoloogilisele alusele. Nüüd aga ligineme huvitavale probleemile: kunas, kus ja kelle kaudu oleme teind siis õieti oma kõige esimese tutvuse kuradiga ja kust oleme saand esimesi eeskujusid tema omakeelseks tõlgitsemiseks? – Ajalooliselt teame ju küll, et oleme omandand ristiusu ühes kõigi ta kuraditega päämiselt läänest ja just nimelt germaani kultuuri vahetalitusel ja värvingus, millist ilmet ta sisuliselt kannab ka veel tänapäevani, kuid samuti teame, et esimesed ristiusu kuulutajad tulid meile ometigi idast ja olid venelased, kellelt pärandasime isegi ristiusu põhjapaneva terminoloogia: sellised sõnad nagu rist, raamat (alias piibel!), papp, pagan jt. on lainatud meil vene keelest juba enne sakslaste Baltikumisse tungimist, ja neid sõnu pole suutnud enam tõrjuda keelest välja ega asendada vastavate oma lainsõnadega sakslus kõige oma hiiglamõjuga aastasadade jooksul, mil lainati me keelde küll sadu ja tuhandeid muid saksa sõnu; isegi kristliku kalendri (nädal-sõna, nädalapäevade ja mitme tähtpäeva nimetused) oleme omandand juba muinas venelasilt, niisama on tõlgitud venest Kristusegi rahvapärane nimi Päästja etc. Ei ole edasi kahtlust, et juba kõige esimesed ristiusu kuulutajad tutvustasid meid muidugi kohe ka kuradi auväärt isikuga, ja nüüd tekib põnev küsimus: kuidas tõlgitsid siis vene esimesed misjonärid kuradit meie paganlikele esiisadele nende emakeeles?

Eelpool (§ 139) tegime kindlaks kurat-sõna algse tähenduse kui ebapuhta olevuse peioratiivse nime ja nägime meie sugukeeltes erilist kalduvust väljendada kuradit roojust tähendavate sõnadega, mis sobis iseendast väga hästi meie hõimude üldise usundilise käsitusega. Kuid eriti just kristliku pahavaimu tõlgitsemine ebapuhtaks muutub meile nüüd veelgi arusaadavamaks, kui tuletame meelde, et ka venes kuradi populaarseimaid nimetusi on нечистый, нечисть, нечистикъ, нечистый духъ või üldse нечистая сила, edasi некошный, немыйтый, немыйтикъ > isegi говно (= setu „vanasitt”), грехъ (= setu „vanapatt”, aunuse riähkä) jne. (vrld. ka § 120: liivi-läti nešķistais < vene нечистый), – jah, küllap vene eeskujul on loodud ka eesti kurat ja liivi kure just nimelt ebapuhta olevuse tähenduses (Küll kujutellakse kuradit germaanigi maailmas roojase olevusena, kuid sääl see omadus ei ole kivistund ometi nii silmapaistvalt terminoloogiasse. Vt. näit. Grimm, DM⁴ III 300: Wie die götter wolgeruch verbreiten, legt die sage des MA. und die heutige dem teufel gern zur last, dass er verunreinige und sachen in koth oder dreck verwandle); võimalik isegi, et sõna kura pole tähendand muud mitte midagi kui lihtsalt puhta vastandit, niisama nagu näit. hüva on paha ja õige on kõvera kontrastiks („Ja tuosama võhl olök jäi tälle hinge sisse ka sis, ku timä kurast ihostgi arr lahkus” (H II 73, 677 (l) < Vastseliina). – Kuigi oleks siin tegu vast ehk „kuřa ihoga”, siis väljendab see sisuliselt ometi selgesti just ebapuhast ja roojast (mitte „kurja”) ihu).

Arvatavasti termin kurat on moodustet esialgu lõuna-eesti murdealal, kus vene mõju oli hoomatavam, ja on levinend lõunast ka põhja üle kogu eesti keeleala. Lõunamurrete mõjule viitab veel praegugi t astmevaheldus järgsilbis (kurat: kuradi, vrdl. eL raamat: raamado), mis esineb järjekindlasti kogu eestis, olgugi et põhja murdeis häälikusääduslik oleks astmevaheldusetu sõnakuju kurati (Vt. sel puhul ka E. Kirj. XIII 243–244, kus Saareste seletab seda erandlikku astmevaheldust erakordse sõna erandliku muist sõnadest „ettejõudmisega” häälikulises arengus, milline seletus on kah omajagu õigustet). Millega oleks ent seletetav selline ühe üksiku sõna erakordselt suur levinemisjõud üle kõigi omaette isoleeritult eland murdealade? – Põhjus on lihtne: levitajaks on olnud kirik oma ühtlase kirikliku terminoloogiaga. Saksa misjonärid puutusid kah ju enne kõike liivlaste ja lõunaestlastega kokku, kelledel vene eeskujul moodustet kurat eksisteeris keeles juba arvatavasti niisama kindla terminina nagu näit. rist ja raamat, – eks sakslased võtnudki siis üle kõik need valmisteterminid ja sanktsioneerind ms. ka kurat-sõna nii-ütelda ametlikuks nimetuseks kirikukeeles. Sellega seletub vist ühtlasi, miks sakslaste eneste ametlik kuradi nimetus teufel (mis põlveneb omakorda ladinakeelsest sõnast diabolus) ei ole leidnud Baltikumis mingit püsivamat tõlgitsust (Ainult lutsilasil esineb uuema lainuna venest djaavo.1; niisama venest lainatud on karjala-aunuse (d)juavoli. Sellevastu aga esineb Hämes jeeveli, mis näikse põlvenevat rootsist ja osutab soome kuradi-terminoloogias germaani mõju tugevamust). Teiselt poolt vaadeldgem võrdluseks kuradi paralleelnimetust pees: see on lainatud otsekohe vene keelest (бесъ) ja näikse olevat juba vana lainsõna (Vrdl. soome piessa, pisa, pisä, karjala-aunuse biessalañi, viessa-hinen, vepsa bes), kuid see termin pole saand kirikule ametlikuks kuradi nimeks ja NB sellepärast ta pole suutnud ka levineda üle kogu eesti keeleala, vaid piirdub ainult idapoolsete murretega (Vi, Ta, Võ, Se). Kiriku suurest rollist usundiliste terminite levitamises annab meile võib-olla veelgi ilmekama pildi kuradi rinnastamine mõne muu mütoloogilise olevusega, keda kirik mitte pole propageerind ega levitand. Võtame näit. kas või fetiši mõiste, – eks see ole kogu Eestis äärmiselt populaarne ja viljeldud haruldase küllusega ja eks keelelinegi looming ole leidnud sellele palju mitmekesiseid väljendusi, aga ometi see pole suutnud omandada ühtki üldeestilist terminit, vaid kõik tema nimed piirduvad teatud murdealadega (põhjemal kratt, päär, tont, lendav, vedaja, tulihänd jt., saartel tulik, varavedaja, tulutooja, hännamees jt., lõunamal puuk, pisuhänd, empli jne.). – Nõndasama on kuradilgi eestis palju teatud murdealaga piirduvaid lokaalseid nimesid, kuid nende kõrval üldeestiliseks nimetuseks on fikseerund kurat – jah, just selle tõttu, et kirik on võtnud selle sõna oma ametlikuks nimeks ja üldistand igalepoole (Setus aga on valitsend kogu aja teine kirik – ja kuradilgi on setus eesti omast märgatavalt erinev terminoloogia!). Samuti kirikukeel on teind üldeestilisiks kuradi kõrval näit. veel (arvatavasti kah lõuna murdeist pärit) issanda ja patu või vaim-sõna nende praegusis tähendusis, milliseist sõnust oli meil juttu juba varem (lhk. 235 ja LRU I 15–16).

Nii siis võime lõpetada oma analüüsi väitega, et ristiusu suurnimi kurat on importeeritud Baltikumisse kõige enne idast, vene misjonäride poolt, nagu see kajastub kurat-sõna kui ebapuhast olevust tõlgitseva mõiste ideoloogias, kuid hiljem läänest tulnud ja ainuvalitsema pääsnud katolitsism ja edasi saksapäraseks reformeeritud luterlus kui ka üldse kogu saksa

kultuuriline mõjutus on andnud Baltikumi kuradile sisuliselt küll siiski kõige enam just germaani ilme, kusjuures Maarjamaa olud ja õhkkond on olnud veel eriti soodsad kuradi viljeluseks massiloomingus. Ja õigusega Tuglas ütleb oma hullumeelse jutukangelase suu läbi: „Jumalast on eemal püsind rahva loov vaim, ja Jumal on eemal püsind rahvast. Kõik meie rahva usulisloovad instinktid on pöördund Kuradi olevuse poole. Ja siin on nad ka midagi korda saatnud” (Poeet ja idiot 23).